

Rapport 2008:18

LÄNSSTYRELSEN
I STOCKHOLMS LÄN

Betesdjur i Stockholms skärgård

Rapport 2008:18

LÄNSSTYRELSEN
I STOCKHOLMS LÄN

Betesdjur i Stockholms skärgård

Omslagsbild: Kvigor på väg till nytt bete

Fotograf: Åsa Pettersson.

Utgivningsår: 2008

ISBN: 978-91-7281-315-1

För mer information kontakta

Länsstyrelsens miljöavdelning

Tfn: 08-785 40 00

Denna rapport finns också som pdf.

Du hittar den på vår webbplats **www.ab.lst.se**

Förord

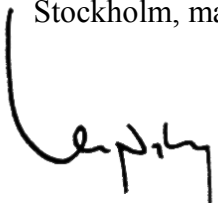
Jordbrukets förändring under de senaste 50 åren har påverkat Stockholms skärgård. Antalet gårdar, djurhållare och djur har successivt minskat. En konsekvens har blivit en successiv igenväxning i skärgårdslandskapet, vilket hotar biologiska och kulturhistoriska värden samt det rörliga friluftslivet.

Därför initierades ett projekt med syfte att på olika sätt underlätta och förbättra förutsättningarna för djurhållning i skärgården. Fler betesdjur i Stockholms skärgård innebär att områdets höga natur- och kulturmiljövärden men även marinbiologiska värden får större möjligheter att vidmakthållas.

Föreliggande rapport är resultatet av ett samarbete mellan Länsstyrelsen och djurhållare i Stockholms skärgård, vilket mynnat ut i en gemensam problembild och förslag till åtgärder för att underlätta djurhållningen.

Länsstyrelsens intentioner är att samarbetet ska fortsätta. Med utgångspunkt från förslagen till åtgärder som tagits fram inom ramen för projektet avser Länsstyrelsen att tillsammans med berörda aktörer i skärgården söka genomföra lämpliga åtgärder som underlättar betesdrift i skärgården.

Stockholm, maj 2008

Lars Nyberg
miljödirektör

Innehållsförteckning

Sammanfattning	7
Inledning	10
Bakgrund	11
Förutsättningar för jordbruket generellt i länet	11
Historik kring skärgårdsjordbruk	11
Jordbruket i Stockholms skärgård idag	12
Resultat av Fas 1: Kartläggning	16
Kartläggning av djurhållare, betesmark och identifiering av hinder för ökat antal betesdjur	16
Vägen till ökad djurhållning	18
Resultat av Fas 2: Två pilotstudier	23
Pilotstudie 1: Ökat antal betesdjur	23
Pilotstudie 2: Slakt och förädling	25
Fas 3: Hur går vi vidare?	29
Åtgärder för fortsatt arbete	29
Källor	33
Bilagor	35
Bilaga 1: Enkäten	36
Bilaga 2: Prislappen	41
Bilaga 3: Stöd och bidrag – en katalog	42

Sammanfattning

I Stockholms skärgård har jordbruk bedrivits parallellt med andra näringar allt sedan öarna fick fast befolkning. På grund av de topografiska förhållandena har jordbruket varit småskaligt. De senaste 150 åren har det skett löpande rationalisering och specialisering inom lantbrukssektorn. I skärgården har det inte funnits förutsättningar för motsvarande utveckling. Idag har det gått så långt att jordbruket inte längre är lönsamt. En sak som driver människor vidare inom denna sektor är det starka engagemang som finns att upprätthålla det livsverk som föregående generationer skapat. Dessa eldsjälar är för få i förhållande till det stora behov av vård och skötsel som det finns behov av för att upprätthålla den natur- och kulturmiljövärden som finns i Stockholms skärgård.

För att vi ska kunna leva ett gott liv i vårt län behöver vi bland annat naturupplevelser i såväl odlingslandskapet som vår unika skärgård. Länsstyrelsen i Stockholms län anser att Stockholms skärgård är ett av de prioriterade områden som man ska satsa på genom vård och utveckling. Därför ser Länsstyrelsen att de natur- och kulturvärden som finns i skärgården är av intresse för Länsstyrelsen att bevara. Utan ett betat landskap minskar dessa värden samt tillgängligheten på öarna.

Projektet syftar till att underlätta och förbättra förutsättningarna för djurhållning i skärgården och att vidmakthålla skärgårdens höga natur- och kulturvärden. I arbetsgruppen har representanter från Länsstyrelsens kulturmiljöenhet, naturvårdsenhet och lantbruksenhet samt en representant från djurhållarna i skärgården, ingått.

Projektet delades in i tre faser, där den första fasen inleddes med en kartläggning av antalet djurhållare i Stockholms skärgård samt var de har sin verksamhet. En enkät skickades ut till djurhållarna med frågor om hinder för en ökad eller bibehållen djurhållning i Stockholms skärgård samt frågor om inriktning, markinnehav och synen på framtiden. De hinder som framkom i enkäten låg till grund för en workshop som arrangerades, där målsättningen var att finna lösningar till dessa hinder. Workshopen resulterade i en rad förslag på lösningar.

I fas 2 genomfördes två pilotstudier, den ena med syfte att öka antalet djuren i besättningen. Här utgick vi från problem och hinder som djurhållaren på den gården själv hade formulerat. Med utgångspunkt från dessa hinder, togs förslag till lösningar fram gemensamt. Den andra pilotstudiens syfte var att utreda möjligheterna att utveckla djurhållningen när det gäller slakt och förädling. Förutom förädling av slaktprodukter, inkluderades även upplevelseprodukter som djurhållningen i skärgården kan generera. Förslagen till åtgärder som framkom var dels av allmän karaktär och dels utgick de från förutsättningarna som fanns på pilotgården.

Den tredje fasen syftade till att utreda hur vi med den nya problembilden som framkommit, ska gå vidare i det fortsatta arbetet. Under projektets gång har det fallit ut en rad idéer och lösningar som man kan gå vidare med.

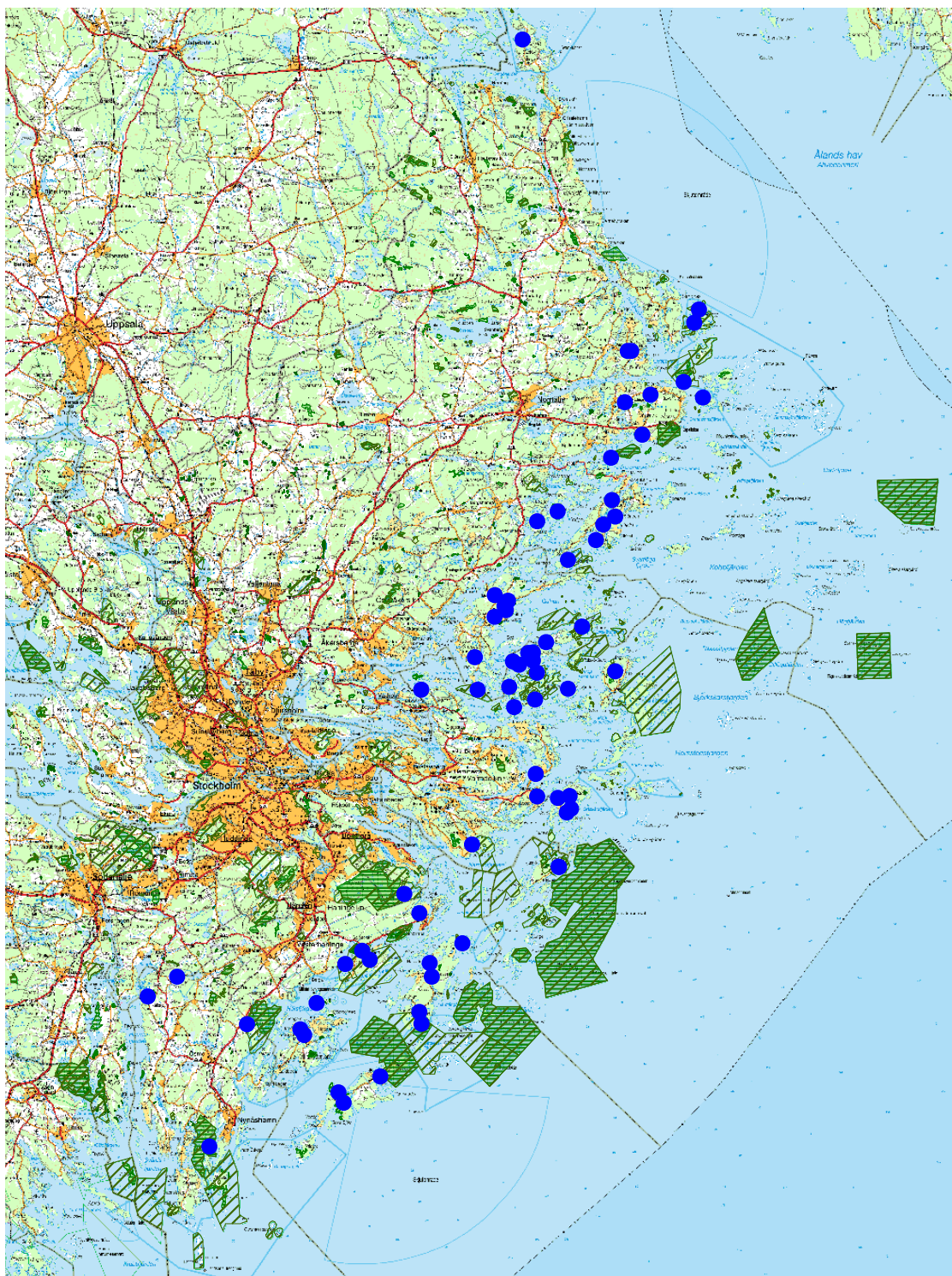
Ansvariga för genomförandet av dessa lösningar är flera. Här ser Länsstyrelsen att man har en roll och att vissa åtgärder faller inom ramen för dess myndighetsutövning, medan andra åtgärder borde tas om hand av andra aktörer, såsom Stockholms läns landsting, djurhållarna själva, SIKO eller kanske Skärgårdsstiftelsen.

Två åtgärder som Länsstyrelsen redan tagit initiativ till är en sammanställning av ekonomiska stöd och bidrag som kan sökas för djurhållning i Stockholms skärgård, samt framtagandet av en typritning på en enkel prisvärd standardmodell av ett vinterstall som är anpassat för skärgårdsförhållanden som ska kunna nyttjas av djurhållare i skärgården utan någon kostnad.

Vid denna rapports utgivning avslutas projektet med ett seminarium, dit djurhållarna i Stockholms skärgård och andra aktörer kommer att bjudas in. Länsstyrelsen kommer på detta seminarium att redogöra för de åtgärder som framkommit inom ramen för projektet. Exempel på sådana åtgärder som framkommit inom projektet är att:

- kartlägga transporter i skärgård för en framtida effektivisering av redan befintliga transporter
- utveckla samarbetet med lantbruksenhetens arbete med kompetensutveckling och initiera skärgårdsanpassade kurser
- länsstyrelsens naturvårdsenhet tar ett samlat grepp kring betesdjur i naturreservat i skärgården
- utreda huruvida det finns ytterligare behov av medel från den offentliga sektorn för att bibehålla ett betat landskap i Stockholms skärgård
- utreda för- och nackdelar med att bygga gemensamma vinterstallar
- en strategi borde tas fram som stödjer arbetet med åtgärder för ett ökat bete av kustens och skärgårdens kulturarvs- och odlingslandskap. Detta ligger i linje med ett av de nationella delmålen för miljö kvalitetsmålet *Hav i balans och levande kust och skärgård*

På seminariet kommer förslag till ett fortsatt arbete med betesdjur i Stockholms skärgård att läggas fram för gemensam diskussion.

Kartan visar var djurhållarna bor (blå punkt) och alla naturreservat i Stockholms skärgård (grön rastrening).

Inledning

Antalet betesdjur har under flera decennier minskat i skärgården, vilket har lett till en successiv igenväxning. Ett öppet, betat landskap bidrar till skärgårdens attraktionskraft och igenväxningen medför att höga natur- och kulturmiljövärden går förlorade, vilket påverkar skärgården i egenskap av turistattraktion och resmål för det rörliga friluftslivet. Detta har uppmärksammats på Länsstyrelsen i Stockholms län. Initiativet till projektet *Betesdjur i Stockholms skärgård* togs av förre landshövdingen Mats Hellström.

Ett av de fyra prioriterade områden för Länsstyrelsen att arbeta med framöver som landshövding Per Unckel har pekat ut, är fortsatt fokus på utveckling och bevarande av såväl stadslandskapet som skärgården. En del av Länsstyrelsens arbetsuppgifter är sålunda att bevara och utveckla natur- och kulturvärden i skärgården och att bidra till en fortsatt levande skärgård för boende och besökande. En tillgänglig och upplevelserik skärgård bidrar till Stockholmsregionens attraktivitet såväl för invånarna som för företags-etablering och arbetskraftsrekrytering. Utan ett betat landskap minskar upplevelsevärdena samt tillgängligheten på öarna.

Problemet med igenväxningen som konsekvens av färre betande djur, är inte bara ett problem för boende och verksamma i Stockholms skärgård och det kan heller inte lösas endast av djurhållare som verkar i skärgården. Det är ett problem som måste lösas på bredare front, där aktörer såsom skärgårdskommunerna, Länsstyrelsen, Stockholms läns landsting, SIKO (Skärgårdsbornas intresseorganisation) och Skärgårdsstiftelsen tillsammans med djurhållare och boende i skärgården borde samverka för att söka finna lösningar att underlätta djurhållningen i på öarna.

Idag bedrivs djurhållning som hobby vid sidan av ett förvärvsarbete. Något krav på lönsamhet finns därför inte från djurhållarnas sida. Däremot finns det inget ekonomiskt utrymme för att djurhållning ska vara en tärande näring ekonomiskt, vilket den idag tenderar till att bli.

Länsstyrelsen i Stockholms län initierade sålunda ett projekt som syftade till att utreda vilka möjligheter det finns att underlätta för djurhållarna i Stockholms skärgård, att öka eller åtminstone bibehålla antalet betesdjur i skärgården.

I arbetsgruppen ingick Johanna Alton från kulturmiljöenheten projektledare, Mattias Jansson från naturvårdsenheten till oktober 2006, Per Skyllberg naturvårdsenheten från och med oktober 2006, Lars Carlsson från lantbruksenheten samt Lill Schierman som är lantbrukare på Hjälmo. Till projektet har en styrgrupp varit knuten bestående av länsantikvarie Mats Jonsäter, naturvårdschef Anders Nylén samt lantbruksdirektör Jan Emmervall ordförande.

Bakgrund

Förutsättningar för jordbruket generellt i länet

Jordbrukets förutsättningar i länet som helhet följer naturligtvis de nationella förutsättningarna som i sin tur allt mer och i snabbare takt påverkas av en rad omvärldsfaktorer.

Medelareal per brukningsenhet i länet är något större än medeltalet för landet. Animalieproduktionen är förhållandevis låg i Stockholms län vilket kan ha flera orsaker. En av orsakerna kan vara att animalieproduktion är relativt arbets- och kapitalintensiv relativt andra verksamheter som lantbruksföretagaren har kompetens att utföra. Kostnadskrävande specialiserade stallbyggnader med relativt lång avskrivningstid tillsammans med infrastruktur- och bebyggelseexpansion gör det svårare att långsiktigt planera för att jordbruksföretaget inte kommer att påverkas av samhällsutvecklingen. I vissa delar av länet kan problem uppstå med omfattande djurhållning i närheten av bostäder och allmänhet in på lantbruksföretaget. Hästen med verksamheter kopplade till den har stor betydelse i länet något som kan bedömas vara bestående.

Möjligheten för lantbruksföretagaren att inom ramen för sitt företag utföra entreprenadtjänster är stor i länet. Lantbruksföretagaren har därmed kontakter och samarbete med andra delar av näringslivet vilket medför att lantbrukaren ställer krav på sitt företag utifrån dessa erfarenheter.

Det faktum att omkring 22 procent av landets konsumenter finns i länet innebär naturligtvis en utmaning och under senare år har en lång rad företag med varierande produktion och viss egen vidareförädling nått marknader utifrån egna kanaler eller mindre nätverk. Detta är troligtvis en utveckling som kommer att accelerera. En marknad med utvecklingspotential för länets jordbruk kan vara konsumenter med invandrabakgrund.

Historik kring skärgårdsjordbruk

Öarna i Stockholms skärgård har nyttjats sedan de höjdes ur havet. Från början nyttjades öarna vid jakt och fiske. Med början i bronsåldern (1800 f.Kr.-500 f.Kr.) skedde en kolonisation av Stockholms skärgårds inre delar, men den huvudsakliga koloniseringen skedde under medeltiden. På öarna bedrevs jordbruk. Men jakten och fisket förblev den huvudsakliga näringen. I jordbruket ingick djurhållning och spannmålsodling för självhushållning. Bebyggelsen förlades i regel till skyddade vikar eller sund. Åkermarken låg i dalgångarna medan ängsmarken ofta var belägen på partier ytterligare lägre i landskapet på mark som var för tung och fuktig för att bruka som åker, men även på torr näringsfattig mark högre upp i topografin. Ängsmarken låg ofta på hemön, den ö där brukningscentrum var beläget, eller på närliggande öar medan åkermarken i nästan alla byar enbart låg på

hemön. Anledningen var att åkermarken var mycket arbetsintensiv och behovet av kortare transporter med jordbruksredskap krävde detta. Betet bedrevs på skogsmark och på byns tillhörande öar. I skogen utvanns även byggnadsvirke och ved.

De olika markslagen stod i relation till varandra genom att storleken på åkern berodde på antal vinterstallade djur som producerade gödsel till åkern. Men man kunde inte hålla ett större antal djur än ängsmarken kunde förmå att producera vinterfoder. Ju sämre betesmarker som fanns på gården desto kortare blev betessäsongen, vilket i sin tur krävde kompletterande vinterfoder.

På de historiska kartorna kan man utläsa hur markanvändningen var från mitten av 1600-talet och fram till idag. De flesta skärgårdsbyar karterades under 1630-40-talen av en lantmätare vid namn Sven Månsson. På dessa kartor är dock endast inägomarken karterad, således ängs- och åkermark med bebyggelse. Men till kartan finns en informationstext, där det ofta går att utläsa vilka öar samt vilka fiskevatten som ingick i hemmanet. I vissa fall kan man även få fram annan information såsom kvalitet på fiske, skog och åkermark, av kartmaterialet.

Med utgångspunkt från kartmaterialet kan man konstatera att markanvändningen inte har förändrats nämnvärt under dessa århundraden. Det beror på att de naturgeografiska förutsättningarna inte tillåter någon större variation, med undantag för att ängsmarken ofta lades under plogen, och gjordes om till åkermark, omkring sekelskiftet 1800-1900. De äldre kartorna är mycket värdefulla för studier av förändringar av markanvändningen. Idag har de flesta skärgårdsjordbruk lagts ner, vilket fått till följd en omfattande igenväxning.

Jordbruket i Stockholms skärgård idag

Inom jordbruket sker löpande rationaliseringar och specialiseringar av produktionen för att skapa bättre lönsamhet och konkurrenskraft. Utvecklingen resulterar i stora och få jordbruksenheter med en mer intensiv produktion, vilket gör att mindre jordbruk, däribland skärgårdsjordbruken, blir alltmer utsatta eftersom motsvarande rationaliseringar inte är möjliga på öarna på grund av lägre marktillväxt på de magra markerna och småskaligheten i landskapet förhindrar rationaliseringar i jordbruket exempelvis i form av större maskiner. De dyra och arbetskrävande sjötransporterna av djur till och från betet samt båtresorna vid tillsyn av djuren bidrar ytterligare till den låga lönsamheten.

Skärgårdsbornas överlevnadsstrategi bygger på mångsyssleri och stor variation av arbetsinsatser som följer efterfrågan. Skärgårdsjordbruket på öarna har bedrivits med flera parallella näringar såsom fiske, jakt och lotsning. I dag har dock sysselsättningen inom dessa areella näringar gått tillbaka avsevärt. År 2003 var endast 1,4 procent av den yrkesverksamma skärgårdsbefolkningen i Stockholms skärgård sysselsatta med jordbruk,

skogsbruk och fiske, de som historiskt sett varit traditionella näringar i skärgården.

Vi kan konstatera att jordbruk är och har nästan överallt i skärgården varit en sekundär näring till en huvudnäring, historiskt sett, fiske. Idag har alla djurhållare på öarna som inte arrenderar av Skärgårdsstiftelsen, ett förvärvsarbete som man baserar sin privatekonomi på. De flesta som bedriver djurhållning anser att så länge djuren inte tär på förvärvsinkomsten, är det värt att fortsätta med den. Med allt sämre förutsättningar har det dock i flera fall gått så långt att djurhållningen nu går med förlust. Motivet till att fortsätta är att man inte vill bryta flera hundra år tradition av jordbruk på sin ö. Det ger en upplevelse av tillfredsställelse och livskvalitet att upprätthålla verksamheten, vilken för många anses överväga den negativa sidan av verksamheten.

Ett stort antal djurhållare är äldre och för flera av dem finns det ingen som kan ta över. Vid arvskifte värderas skärgårdsfastigheterna så högt att ett generationsskifte som resulterar i en ägare som köper ut övriga arvtagare är ovanligt.

Det flesta skärgårdsjordbruken på öar utan landförbindelse är belägna i mellanskärgården. De allra flesta som bedriver djurhållning på öarna håller inte bara sina egna marker öppna utan även andras. Man känner ofta ett ansvar för hela öns marker där brukningscentrum ligger, vilket får till följd att man bedriver bete och slåtter utan att ha ett arrende på marken.

Tackor. Foto: Christina Fagergren.

Idag finns det enligt en utredning som genomfördes av Skärgårdsstiftelsen år 2005, drygt 800 tackor i skärgården och varje sommar föds omkring 1600 lamm. Av nöt finns något över 600 vuxna djur på öarna. Sammanlagt är det ett 70-tal öar som betas idag, Skärgårdsstiftelsens öar inkluderade (Schierman & Strandman, 2005).

Skärgårdsstiftelsen är en viktig aktör i Stockholms skärgård. Stiftelsen äger och förvaltar omkring 15 procent av all mark i Stockholms skärgård. Syftet med stiftelsens verksamhet är att bevara skärgårdens egenart och höga kultur- och naturvärden och samtidigt främja utvecklingen av friluftsliv, rekreation och turism. Stiftelsen arbetar långsiktigt för en levande skärgård. För att kunna bibehålla ett öppet och levande landskap bedrivs jordbruk på stiftelsens jordbruksmark. Marken och tillhörande byggnader arrenderas av brukare som själva äger sina djur och maskiner. För att underlätta jordbruket står Skärgårdsstiftelsen för vissa insatser såsom visst byggnadsunderhåll, stängsling och dikning. Stiftelsen står även för en stor del av fraktkostnaderna för djur och foder, i form av kreatursfärjor eller transportbidrag. 16 djurhållare i Stockholms skärgård arrenderar mark av stiftelsen, företrädesvis i mellersta mellanskärgården. Dessa arrendatorer har inte sällan en deltidstjänst på Skärgårdsstiftelsen som exempelvis naturvårdare eller tillsynsman (Ahlbom 2006).

En stor del av stiftelsens markinnehav utgör naturreservat, där bete har en central betydelse för upprätthållande naturvärdena. Trots det är djurantalet på dessa gårdar inte tillräckligt för att sköta stiftelsens alla marker.

Koppling till de nationella miljömålen

Flera av de regionala delmålen till de 16 nationella miljömålen är direkt kopplade till djurhållning och ett öppet betat landskap. I miljömålet *Hav i balans samt levande kust och skärgård* finns ett regionalt delmål som syftar till att identifiera värdefulla natur- och kulturvärden i Stockholms läns kust- och skärgård (delmål 2). I de regionala delmålen för *Ett rikt odlingslandskap* tas bete upp i delmål 1 och i delmål 6. Här lyfts igenväxning och minskad betesdrift fram som ett hot mot ett öppet, varierat odlingslandskap som gynnar den biologiska mångfalden, de kulturhistoriska värdena samt rekreation och naturupplevelser.

I det nationella delmål 2 till miljömålet *Hav i balans och levande kust och skärgård*, står att en strategi ska tas fram för hur kustens och skärgårdens kulturarvs- och odlingslandskap kan bevaras och brukas.

Presentation av projektet "Betesdjur i Stockholms skärgård"

Projektet "Betesdjur i Stockholms skärgård" har bedrivits på Länsstyrelsen i Stockholms län under åren 2006 och 2007. Projektet har finansierats med medel från kulturmiljöenhetens kulturmiljövårdsbidrag. Syftet har varit att på olika sätt underlätta och förbättra förutsättningarna för djurhållning i skärgården och att vidmakthålla skärgårdens höga natur- och kulturvärden.

Avgränsning

I kartläggningen ingick ett 70-tal djurhållare. Med djurhållare avses lantbrukare med ett så stort antal betesdjur att man har kött till försäljning. När det gäller den geografiska avgränsningen räknas alla öar från norr till söder inom Stockholms län, samt djurhållare vars djur redan idag betar på öar utan fast landförbindelse eller djurhållare som skulle kunna ha förutsättningar att låta sina djur beta på öar utan fast landförbindelse.

Arbetsprocess

Projektet delades in i tre faser:

- Fas 1: Kartläggning, problemavgränsning och problemlösning.
Kartläggningen av vilka djurhållare som verkar inom skärgården skedde genom att utnyttja befintlig kunskap inom Länsstyrelsen och inom gruppen tillsammans med telefonsamtal till djurhållare. En enkät skickades därefter ut till djurhållarna i Stockholms skärgård, varav omkring hälften svarade. Utifrån enkätsvaren identifierades de viktigaste problemställningarna. Vid en workshop med djurhållare diskuterades möjliga lösningar till identifierade problem.
- Fas 2: Pilotstudier.
Två olika pilotstudier genomfördes med två djurhållare. En studie inriktad på att öka antalet betesdjur i ett skärgårdsjordbruk. Den andra med inriktningen på förädling av produkter från ett skärgårdsjordbruk.
- Fas 3: Hur går vi vidare?
Med utgångspunkt från de två föregående faserna finns idag en problembild samt ett antal förslag till lösningar och idéer. I denna rapport finns en förteckning över förslag åtgärder som Länsstyrelsen ställer sig bakom att verka för att genomföra. Dessa idéer och förslag kommer att ligga till grund för det fortsatta arbetet för att verka för ett ökat eller bibehållet bete i skärgården.

Resultat av Fas 1: Kartläggning

Kartläggning av djurhållare, betesmark och identifiering av hinder för ökat antal betesdjur

I den **första fasen** gjordes en kartläggning av vilka djurhållare som finns i skärgården, med djur som betar på öar eller som skulle ha förutsättningar att ha betesdjur på öar. I kartläggningen gjordes även en koppling till betesmark med höga naturvärden och hur de står i geografisk relation till öar nära djurhållarna. I skärgården finns det ett stort antal naturreservat vilka skulle behöva ett högre betestryck än vad som finns idag, för att uppnå kvalitetsmålen i skötselplanen och för att det ska finnas förutsättningar för att natur- och kulturvärden ska kunna bibehållas. Det vore önskvärt om projektet kunde bidra till att dessa marker får ett högre betestryck.

I denna fas gjordes även en identifiering av vilka hinder som finns för att djurhållarna ska ha möjlighet att öka sin betesdjursbesättning samt djurhållarnas syn på framtiden. För att få klarhet i detta genomfördes en enkätundersökning som skickades ut till djurhållarna. Omkring hälften av djurhållarna, 32 av dem svarade på enkäten.

Resultat från enkäten

Djurhållarna i skärgården har en relativt snedfördelad åldersstruktur med många äldre brukare. Omkring 40 procent av de som svarade är över 55 år och enbart 13 procent av djurhållarna är under 35 år, ingen är under 25 år. Trots att många djurhållare är äldre, är det bara en fjärdedel som är oroliga för generationsskiftet. Inom en femårsperiod tror 60 procent av brukarna att omfattningen av deras verksamhet kommer att vara oförändrad och en dryg fjärdedel tror att de kommer att öka sin djurverksamhet. Bara tre brukare tror att de kommer att minska verksamheten. En fjärdedel är osäkra på hur verksamheten kommer att utvecklas.

Engagemanget är stort att bedriva djurhållning bland djurhållarna. Men man ser vissa hinder att utöka antalet betesdjur. Nästan hälften av djurhållarna anser att det största problemet är tillgången till vinterstallar för ett ökat antal djur. Andra hinder är begränsad tillgång till mark, transporter, tillsyn av djuren samt tveksam lönsamhet. Även brist på foder uppges som ett hinder. För att få möjlighet att öka sin besättning skulle man vilja ha bättre byggnader (17), mer lättarbetad skötsel (11) och ett högre avräkningspris (11).

I förlängningen finns dock en viss oro för att man ska tvingas lägga ned. De viktigaste orsakerna är att lönsamheten är för låg. Andra viktiga orsaker är att arbetet är tungt, byggnaderna dåliga och att åldern tar ut sin rätt. Det finns skilda uppfattningar om hur man upplever lönsamheten på djurhållning. Ungefär hälften upplever den som tillfredsställande, 13 procent upplever den som bra och resten upplever den som dålig. Av kommen-

tarerna till frågan om lönsamheten, framgår att man inte räknar med någon vinst från denna näring. Djurhållningen utgör mer en sidoverksamhet till förvärvsarbete utanför gården. Drivkraften är inte ekonomi utan att upprätthålla resultatet av flera generationers idoga arbete, att axla ansvaret för ett fortsatt brukande av marken.

Den totala markarealen som varje gård innehar är liten, hälften av jordbruken har mindre än 30 hektar mark, en fjärdedel har dock över 100 hektar. Av de marker som brukas är cirka 2/3 arrenderad mark.

Får är det vanligaste betesdjuret. Av det totala antalet brukare har 84 procent får och cirka 53 procent har nöt. En ganska stor andel har hästar (50 procent). Övriga djurslag är hjortar, gäss och getter. De flesta nötdjursbesättningarna är små, omkring 65 procent är under 20 nötdjur och ingen har över 50 nötdjur. Fårbesättningarna är likaså små. De flesta ligger kring 10-15 djur. Två tredjedelar är under 40 djur och några få (3-4) är över 100 får. De flesta anser att det behövs fler djur på betesmarkerna (59 procent) men då handlar det i första hand om en blygsam ökning med 1-10 djur.

Med dagens förutsättningar tror ändå de flesta, 60 procent på att det egna lantbruksföretaget kommer att finnas kvar i framtiden. En tredjedel är dock pessimistiska. Huruvida skärgården i regionen kommer att kunna hållas öppen i framtiden är uppfattningarna delade, 65 procent är optimistiska medan 35 procent av dem är pessimistiska. 68 procent av brukarna tror på en fortsatt framtida köttproduktion i skärgården medan en 18 procent inte tror på det och övriga är osäkra.

Förutsättningar för bete i naturreservat i Stockholms skärgård

I Stockholms skärgård finns det ett stort antal områden som är naturreservat. Inte ens inom dessa reservat mäktar man med att ha ett tillräckligt betestryck. Dessa naturreservat finns registrerade på denna karta tillsammans med djurhållare. På vissa platser sammanfaller djurhållare som är motiverade att utöka sin betesdrift, med naturreservat som är otillräckligt betade.

En träff för arrendatorer i skärgården hölls på Länsstyrelsen i februari år 2007. Dit inbjöds djurhållare vars djur betar natur- och kulturreseptat i Stockholms skärgård. Sammanlagt deltog 12 djurhållare. Syftet med mötet var att diskutera frågor, problem och utmaningar kring betesdrift samt att Länsstyrelsen skulle informera om projektet. På mötet diskuterades möjligheten att dela ut djurstöd, det vill säga att ge stöd för bete inom naturreservat per djur och inte efter arealstorlek. Man kunde konstatera att skötselansvariga djurhållare inte fullt ut har kompenserats ekonomiskt för den landskapsvård man idag bedriver inom naturreservaten.

Naturvårdsenheten redogjorde för att man kan ansöka om medel för skötsel för områden i naturreservat eller Natura-2000 områden som enligt skötselplanen för reservatet eller bevarandeplanen för Natura-2000 området ska betas eller slås men som idag inte uppfyller kraven för att kunna gå in i EU:s miljöstöd. Medel kan fås för iordningställande av sådan mark så att miljö-

stöd kan sökas i ett senare skede men även för bete i marker som enligt skötselplanen inte ska uppfylla miljöstödsvillkoren. Länsstyrelsen kan även, om de anser det är befogat, bidra till sådant som är fördyrande i skärgården såsom transporter av djur och resor i samband med tillsyn.

Vägen till ökad djurhållning

För att hitta lösningar på de problem som djurhållarna angivit i enkätsvaren arrangerades under våren 2007 ett möte med temat *Hur kan vi bidra till ett öppet landskap i skärgården?* Till mötet inbjöds djurhållarna i Stockholms skärgård. Mötet förlades till slakteriet i Tavastboda strax söder om Stavsås på Värmdölandet.

Under dagen genomfördes en workshop med syfte att finna lösningar på hinder som identifierades i sammanställningen av enkätsvaren, för en framtida ökning av antalet betesdjur i skärgården. Workshopen gav upphov till intressanta diskussioner och förslag till lösningar.

Vinterstallar

Många av djurhållarna använder den gamla ladugården som ofta är uttjänt och omodern. Ofta uppfyller de inte kraven som ställs från myndighetshåll. Under workshopen framkom flera förslag till lösningar. En av dessa var att bygga stora gemensamma vinterstallar som man skulle kunna turas om med att utöva tillsyn på under vintern. Det skulle ge både en ekonomisk besparing och en tidsbesparing. Förslaget bemöttes inte bara positivt. Någon av djurhållarna påpekade att förslaget kan få negativa konsekvenser genom att djuren inte får den dagliga kontakten med en person som den kan bygga upp tilliten till. Relationen mellan djur och djurhållare är nödvändig eftersom man i skärgårdsjordbruket måste flytta djur i högre grad än på ett fastlandsjordbruk, mellan öar med extra flyttmoment på och av båtar. En positiv sida med gemensamma vinterstallar som djurhållare framhöll var att det skulle kunna ge mycket gödsel på en samlad plats, vilket skulle kunna underlätta försäljning av ett eventuellt överskott. Det kunde konstateras att gemensamma vinterstallar kan dock öka risken för spridning av sjukdomar.

Behovet av egna vinterstallar finns dock. För vissa djurhållare är det uteslutet att tänka sig att dela vinterstallar med andra djurhållare. För dem skulle man kunna ta fram en typritning för ett enkelt och prisvärt vinterstall som anpassats till skärgårdsförhållanden. En annan lösning är att alla som har behov av ett vinterstall går ihop om en gemensam beställning av ett enklare vinterstall för att minska kostnaderna.

Inom en verksamhet där merparten djurhållare inte förväntar sig något ekonomiskt överskott är det dock svårt med finansieringen av ett nytt vinterstall. Djurhållarna anser därför att det borde tas fram ett system för en offentlig delfinansiering av vinterstallar för att det ska finnas möjlighet att bedriva djurhållning. Det är trots allt, menar de, en samhällstjänst de utför.

Förslag till lösningar som framkom på workshopen:

- Utredda för- och nackdelar med att bygga ut gemensamma vinterstallar med gemensam tillsyn.
- Ta fram en typritning på en enkel prisvärd standardmodell på ett vinterstall som är anpassat till skärgårdsförhållanden. Uppdraget ska även innehålla en kostnadskalkyl.
- Ett ekonomiskt stöd från den offentliga sektorn.

Transporter

Ett av de mest centrala problemen för skärgårdsbönderna är transporterna. Inom jordbruket sker transporter av foder, maskiner, djur till öar och till slakt samt vid tillsyn av djur på bete. Ibland måste produkterna omlastas från landtransport till sjötransport och sedan tillbaka till landtransport, vilket fördyrar och tar lång tid. Flera privatpersoner lånar in djur från djurhållare för att få områden betade. De är inte berättigade till fraktstöd, då stödet endast betalas ut till företag.

Fram till årsskiftet 2007-2008 utgick fraktstöd till företags tunga och skrymmande transporter som inte kan fraktas med reguljär trafik utan måste köras med inhyrd färja. Subventionsgraden var 80 procent av transportkostnaden för butiker i skärgården och 2/3 för andra företag. Waxholmsbolaget administrerar utbetalningen av fraktstödet. Fraktstödet som betalades ut av Stockholms läns landsting, uppgick då till cirka 3 miljoner kr varav 200 000 kr går till jordbrukstransporter. Största delen av fraktstödet gick till fiskodlingsverksamheten. Fraktstödet har varit under utredning eftersom det såsom det var utformat inte var förenligt med kommunallagen och EU:s lagstiftning. Det befintliga systemet för stöd till frakten i skärgården har gällt fram till årsskiftet 2007-2008. Från och med år 2008 kommer övergångslagar att upprättas för en ny ordning. Man anser dock inom landstinget att stöden behövs, men i vilken form det kommer att finnas är inte helt utrett.

Flera av djurhållarna framhåller transporterna som en av orsakerna till att man inte förmår öka antalet betesdjur. I enkätsvaren uppger merparten att de inte har någon egen båt, utan är hänvisad till andras transportmedel. Flera anlitar transportbolagen för sina transporter.

Förslag till lösningar som framkom på workshopen:

- Upprätta en båttransportförmedling, så att de som har ett överskott av transportkapacitet kan erbjuda andra transport.
- Köpa in en gemensam "Sjökobåt" som skulle kunna delas av skärgårdsdjurhållare, med bokning och info via SMS.
- Vidare utredning av hur transportstödet ska kunna fortsätta att utbetalas utan att det strider mot nuvarande lagstiftning.

Tillsyn

Daglig tillsyn är ett myndighetskrav, vilket enligt djurhållarna på workshopen, innebär svårigheter för djurhållarna, eftersom vissa djurhållare har djuren utlokaliserade till flera öar.

Förslag till lösningar som framkom under workshopen:

- Finna former för en gemensam tillsynsfunktion.
- Utbilda boende på betesöar så att de skulle kunna nyttjas för tillsyn av djuren.
- Verka för att ändra reglerna för tillsyn, vilket Skärgårdarnas Riksförbund redan har börjat göra.

Lönsamheten

Den tveksamma lönsamheten har diskuterats i tidigare kapitel i rapporten. Under workshopen framkom en rad förslag till lösningar för att förbättra lönsamheten:

Förslag till lösningar som framkom under workshopen:

- Samordning av skötseln för att rationalisera och spara tid.
- Påverka attityden så att bete och djurhållning ska ses som en natur- och kulturmiljövårdande insats och att det kostar pengar.
- Skapa ett faddersystem för betesdjuren i Stockholms skärgård.
- Skapa normer för ett system där djurhållarna får betalt för djur som betar, oavsett vilka marker som betas.
- Ta ut ett högre kilopris för köttet.
- Låt byalagen på öarna ta ett större ansvar för att skapa förutsättningar för djurhållning.
- Utse en ”överdjurhållare” som kan lagar, regler och skötsel av djur som kan rådfrågas av befintliga djurhållare och fungera som en fadder för nya djurhållare.

Foder

Flera djurhållare köper sitt vinterfoder från fastlandet. Detta blir mycket dyrt men det är också onödigt då det finns djurhållare i skärgården som vissa år har ett överskott på vinterfoder. Det finns även markägare på vars mark man skulle kunna bedriva vallodling, men där det saknas maskiner och kunskap. Det är svårt att äga maskiner gemensamt då man ofta behöver maskinerna samtidigt. Men i viss utsträckning skulle man kunna tänka sig att man lånar maskiner av varandra. Men om någon lånar en maskin och den går sönder blir det svårt att lösa hur kostanden för reparation ska fördelas, eftersom maskinerna ofta är gamla och det är svårt att få tag i reservdelar.

Förslag till lösningar som framkom på workshopen:

- Skapa ett forum som förmedlar kontakten mellan den som har ett överskott på foder och en som inte har tillräcklig.
- Den som äger jordbruksmaskiner skulle kunna anlitas för att skörda, plöja eller dylikt av den som efterfrågar den tjänsten.
- Samkörning av jordbruksmaskiner.
- Förbättra förvaringsmöjligheterna genom att plasta in halm. Genom att man inte behöver skörda på någon exakt tidpunkt när man plastar skulle man kunna samäga en plastare.

Tillgång till mark

Enligt djurhållarna på workshopen råder det egentligen ingen brist på betesmark. För vissa djurhållare är det en bristvara. Problemet när det gäller den här frågan är att betesdjur och tillgänglig betesmark inte sammanfaller geografiskt.

Förslag till en lösning som framkom under workshopen:

- Kommunen eller SIKO skulle kunna inrätta en markförmedling. Kanske kan förmedlingen ske via en hemsida på Internet dit man kunde vända sig om man har mark som skulle kunna betas eller om man har betesdjur i behov av bete.

Slakt

Tidigare var slakten ett problem, då det inte fanns ett fungerande system för det småskaliga skärgårdsjordbruket. Systemet för slakt var anpassat till större gårdar på fastlandet. Sedan hösten 2006 finns ett slakteri i Tavastboda, Ö-slakt, som är anpassat till skärgårdens slaktbehov. Slakteriet har på flera sätt förbättrat möjligheterna för djurhållarna framför allt i södra och mellersta skärgården.

Enligt de flesta av de djurhållare som gör återtag på sitt kött och säljer själv, råder det en större efterfrågan på köttet än utbudet. På det sättet har djurhållarna i Stockholms skärgård stora fördelar framför många andra glesbygder. Det är nära till avsättningsorten, Stockholms stad. Flera av djurhållarna har kontakter med uppköpare av kött i form av restauranger och saluhallar men även privatpersoner.

Under workshopen diskuterades ytterligare förbättringar som skulle kunna göras när det gäller slakten.

Förslag till lösningar som framkom under workshopen:

- Skärgårdens ull borde samlas på ett ställe och en ullförmedling borde upprättas.
- Skapa ett kontaktnät med hushållen via "Köttlådan", "Ekolådan" eller liknande distributionsfirma. Skärgårdsköttet skulle kunna passa

Slakteriet i Tavastboda, Värmdö. Foto: Christina Fagergren.

- in som en produkt inom ramen för samma koncept om närproducerat och ekologiskt framtagna livsmedel. Djurhållarna skulle på det här sättet kunna få kontakt med konsumenter som är beredda att betala ett högre pris genom att det är ekologiskt framtaget skärgårdskött. Det skulle innebära ett kilopris som i högre grad täcker produktionskostnaden av köttet.
- Verka för att få skärgårdsköttet KRAV-godkänt.

Köpa in en gemensam fryscontainer eller/och teckna transportavtal med Kyl- och frysexpressen.

Resultat av Fas 2: Två pilotstudier

Den **andra fasen** bestod av två pilotstudier där två djurhållare deltog. Den ena pilotstudien syftade till att identifiera hinder och lösningar för att öka antalet betesdjur på gården. Den andra pilotstudien syftade till att identifiera olika uppslag till förädling av de produkter som kommer ut av ett skärgårdsjordbruk. Dessa produkter ska inte endast ses i form av kött och skinn. Skärgårdsjordbruket genererar även upplevelsevärden och servicetjänster. Med utgångspunkt från de två utvalda djurhållarna har vi försökt finna exempel på lösningar i praktiken inom respektive verksamhet som i sin tur skulle kunna ge uppslag till att utveckla verksamheten hos övriga djurhållare. Det är dock viktigt att framhålla att alla skärgårdsjordbruk är unika och alla lösningar passar inte alla brukare. Varje djurhållare måste finna lösningar som passar för just den gården. De två pilotstudierna ska därför ses som exempel på hur man skulle kunna utveckla på ett skärgårdsjordbruk. De lösningar som lyfts fram som exempel i pilotstudierna har dock ett allmänintresse och kunna överföras till andra djurhållare i skärgården.

Pilotstudie 1: Ökat antal betesdjur

Till denna pilotstudie har en gård valts ut som ligger utanför Skärgårdsstiftelsens markinnehav. Gården ligger i mellersta Mellanskärgården, på en välbesökt ö med goda kommunikationer, vid namn Gällnö. Brukarna Gösta och Lennart Sundström är självägande bönder och står inför ett generationsskifte.

Gården ligger i Söderby på Gällnö. Den är en av åtta gårdar på ön. Övriga gårdar ligger ett stycke norrut på ön. Jordbruket bedrivs på i stort sett hela Gällnö och är baserat på arrende av de övriga gårdarnas jordbruksmark. En mindre del av marken utgörs av naturreservat som ägs av Skärgårdsstiftelsen. På ön finns även ett Natura 2000-område.

Gården omfattar omkring 45 hektar betesmark och omkring 70 hektar åker. På gården finns under sommarhalvåret 35-40 nötdjur, varav 12-15 djur slaktas till hösten. Fram till i mitten av 1990-talet hade man mjölkkor. Idag håller man endast köttdjur.

Gården har gått i arv i flera generationer. När generationsskiftet genomfördes senast var det Lennart Sundström som tog över gården. Idag hjälps Gösta som är Lennarts bror, Göstas son Daniel och Lennart åt att bedriva jordbruket. Man ser dock problem med lönsamheten i verksamheten, då ekonomin inte tillåter reinvesteringar. För att möjliggöra sådana har man tvingats stycka av fastigheten. På det viset kommer man att kunna byta ut delar av maskinparken som under flera år varit eftersatt samt renovera ladugården.

På gården har man identifierat ett antal hinder för den fortsatta djurhållningen med ett ökat antal betesdjur, vilket framgår av svaret på enkäten:

- Föråldrade ekonomibyggnader
- Transporter
- Behov av rådgivning om EU-stöden

Föråldrade ekonomibyggnader

Idag finns det en ladugård som till dess äldre del uppfördes omkring år 1910. Endast begränsade insatser har gjorts sedan den byggdes. Ladugården ligger i en sluttning, där den nedre delen av byggnaden är byggd av murad sten. Den del av byggnaden som utgör höloft består av stående träpanel. Taket är belagt med tegel och plåt. Golvet i ladugården består av en cementplatta med två längsgående rännor för gödsel. Gödseln tar man rätt på med skrapa, grep och skottkärra. Utfodring sker genom hål i taket från den ovanpåliggande skullen, där vinterfodret förvaras. Allt vinterfoder får dock inte plats på skullen, varför man regelbundet får transportera foder från andra foderdepåer belägna i omgivande gårdars logar.

Ladugården består även av en modernare lösdriiftsdel. Denna nyttjas för djur som är sjuka eller vid särskilda kalvningar. Det finns även ett lösdriiftsstall ett 50-tal meter NNV om ladugården.

Problemet med byggnaderna är nu att den äldre delen av ladugården som är den enda byggnaden som är isolerad, är i dåligt skick. Eventuellt behövs mer vinterställningsplatser. Dessutom skulle det behövas foderplatta med tak för utfodring för utegående djur. Olika lösningar till anläggningar har diskuterats för den fortsatta djurhållningen:

- Renovera den gamla ladugården samt förlänga den västerut cirka 12 meter och lägga en gödselplatta nedanför.
- Renovera ladugården och bygga nytt foderbord med tak för de utegående djuren, i anslutning till betesmarken. Bygga ny gödselplatta nedanför eller vid sidan av den befintliga ladugården.

Slutligen kom man fram till att det sannolikt är bättre att satsa på det senare alternativet. En utbyggnad av ladugården skulle kosta alltför mycket för den här verksamheten att den inte skulle kunna löna sig.

Eftersom problemet med djurstallar kan anses vara ett generellt problem bland djurhållare i skärgården skulle man kunna formulera ett uppdrag för att finna en generell lösning på ett enkelt vinterstall som är anpassat efter skärgårdsjordbrukets behov och förutsättningar, med pilotstudiegårdens behov som utgångspunkt.

Transporter

Vid en eventuell ökning av antalet betesdjur skulle det behövas mer betesmark. För att klara att bedriva bete på ytterligare öar kommer det att

behövas en djurfärja för djurtransporterna. Gösta anser att det helst ska vara en djurfärja utan motor vilken bogseras med en enskilt ägd båt. En färja med motor skapar stora problem med årlig certifiering av båt och förare, service, besiktning och reparationer av båten samt administration när fler djurhållare ska dela på en båt. Det är bättre att istället satsa på motorlösa färjor som bogseras som placeras ut på lämpliga platser i skärgården.

Rådgivning

Idag känner Gösta inte till huruvida han utnyttjar EU-stöden i den omfattning som han egentligen skulle kunna göra. Därför borde en rådgivning genomföras på hans mark, exempelvis från Hushållningssällskapet.

Det kan konstateras att de problem och hinder som fanns med i enkätsvaret, på ett konstruktivt sätt kan lösas med gemensamma resurser. Det största hindret har man dock löst själva genom att avstycka mark till försäljning för att göra det ekonomiskt möjligt att fortsätta att bedriva jordbruk. Den starkaste drivkraften för de tre djurhållarna att fortsätta med sin verksamhet är ett brinnande intresse för att upprätthålla traditionen från flera generationers brukande av marken.

Pilotstudie 2: Slakt och förädling

Till denna pilotstudie har en gård valts ut med utgångspunkt från engagemang och motivation att bygga ut verksamheten med förädling av produkter och tjänster. Gården ägs av Skärgårdsstiftelsen och är belägen i mellersta Mellanskärgården, på en välbesökt ö med goda kommunikationer, Hjälmo. Idag finns det åtta hushåll på Hjälmo.

På Västergården på Hjälmo har det bedrivits jord- och skogsbruk under århundraden, men under ett antal år under 1900-talet lades jordbruket ner och marken växte igen. År 1967 köptes gården av Skärgårdsstiftelsen. Gården arrenderas nu av Lill och Per Schierman och ligger mitt på ön. På gården finns 50 tackor och fem vuxna nötdjur. Det finns även två hästar. Den centrala delen av ön ingår i naturreservatet Hjälmo-Lådna.

Målsättningen med pilotstudien är att utreda möjligheten att öka avkastningen på djurhållningen i förhållande till det arbete som läggs ner. De åtgärder som har framkommit under pilotstudien är av två slag. Vissa är mer generellt hållna och riktade till djurhållare i skärgården i allmänhet. Andra är mer specifikt inriktade på Lill och Pers verksamhet på Västergården på Hjälmo.

Följande åtgärder kom upp i pilotstudien:

- Arrangera kurser
- Skapa gemensamt framtagna köttprodukter för skärgårdsprodukter
- Kontakta turistfunktionen på skärgårdskommunerna

- Gårdsdagar
- Gårdsbutik
- Gårdsbesök

Tre aktiviteter skulle kunna genomföras för att underlätta förädling av varor och tjänster för djurhållare i skärgården i allmänhet:

Arrangera kurser

För att ta reda på vilka teman på kurser som djurhållarna i skärgården anser sig behöva skulle man kunna skicka ut en förfrågan. Det ska kunna erbjudas kurser vid flera tidpunkter och platser samt eventuellt arrangera hämtning med båt om så behövs.

Exempel på kurser som skulle kunna vara aktuella är:

- Lammskötsel
- Kreatursskötsel
- Vinterlammhållning
- Utfodringskurser
- Beteskurser
- Rationella lösningar
- Bearbetning av produkter från djurhållningen, exempelvis förädling av ull och skinn

Skapa gemensamt framtagna köttprodukter för skärgårdskött

Produkterna som ska tas fram i förädlingsprocessen skulle kunna tas fram gemensamt mellan ett slakteri och djurhållarna i skärgården. De djurhållare som vill delta i förädlingen upphör då med återtag av en viss andel kött som då kan gå till förädling som sedan säljs på gårdsbutiker eller saluhallar inne i Stockholm. Detta förutsätter att det finns en garanti för att det kött som ingår i de förädlade skärgårdsprodukterna och saluförs som sådana verkligen är från skärgården.

Idag gör Lill och Per återtag på allt som de slaktar och säljer det vidare i form av hela eller halva djur. Men i fortsättningen vill de sälja enskilda slaktdetaljer

Ett problem med fårskötseln i skärgården är att tillväxten på lammen är låg i förhållande till fastlandslammen. Senarelagd slakt skulle kunna vara lösningen på problemet. Vissa småväxta lamm skulle kunna sparas över vintern och på det viset lägga på sig lite och få en bättre slaktvikt på våren. Eftersom få djur slaktas under våren kan man då också ta ut ett högre slaktpris än på hösten, vilket ytterligare skulle öka avkastningen. Men vinterlamm kräver ny kunskap om utfodring. Dessutom måste den ökade intäkten jämföras med de ökade kostnaderna som det innebär att ha vinterlamm.

Kontakta turistfunktionen i skärgårdskommunerna

På flera gårdar finns det förutsättningar för att satsa på turistnäringen i form av att ta emot besök eller arrangera aktiviteter. Ett samarbete borde inledas mellan aktiva djurhållare som har gårdsverksamheter riktade till turister och kommunerna.

Gårdsdagar

Hittills har Lill och Per haft tre gårdsdagar. De skulle vilja utveckla det till att ha två eller tre dagar per år – en på våren och en till jul samt eventuellt en på hösten. På de gårdsdagar som redan varit har de haft olika aktiviteter som pågått, såsom fårklippning, hovslagning och fårvallning, traktor-meckning, musik, försäljning av lokala produkter, barnridning och kaféverksamhet. De skulle vilja arrangera ytterligare aktiviteter på de framtida gårdsdagarna.

På gårdsdagarna har det hittills kommit 250-300 besökare. Lill och Per har valt att ta betalt genom att göra fina program som sålts för 100 kr styck. Vill man understödja verksamheten med en högre summa, kan man köpa ytterligare program.

Gårdsdagarna skulle kunna vidareutvecklas genom att man grillar den egna korven och köttet, att man säljer andra produkter som kommer från gården. Man skulle kunna ha gårdsdagar som riktar sig till en viss målgrupp, exempelvis till Skärgårdsstiftelsens medlemmar eller arrangera särskilda barndagar för samma målgrupp.

Gårdsbutik

På Hjälmo anser Lill och Per att det finns förutsättningar att utveckla verksamheten på gården genom att upprätta en gårdsbutik där de kan sälja kött, rökta fårfioler, korv, ägg och andra produkter som kommer ut av deras verksamhet, såsom fårskinn och ullprodukter. Men de anser att de idag inte har tid att hålla regelbundna öppettider i gårdsbutiken. Gårdsbutiken kan vara öppen under vissa gårdsdagar (se ovan) eller när man får gårdsbesök. Men någon passande byggnad för gårdsbutiken finns inte idag. Enligt Länsstyrelsen finns det möjligheter att söka investeringsstöd för att upprätta lokaler som är godkända för köttförsäljning och enklare matlagning av mat till försäljning. Till sådana åtgärder hör investering av kyl, frys, gasolgrill och gasolbord.

Lill och Per för även en diskussion med andra djurhållare i skärgården om att starta en gemensam gårdsbutik för försäljning av produkter.

För att utveckla verksamheten krävs förädling av de produkter man får från djurhållning. Här är ull en viktig produkt. För förädling krävs en del maskiner för att ta fram produkter. Det finns intresse för att använda ull som blir av Hjälmöfåren, till att tova och sticka. Lill och Per har en manuell kardmaskin. Men det skulle behövas en kardmaskin som går på el. Denna kardmaskin skulle kunna användas mer allmänt bland intresserade djur-

hållare och användas i kursverksamheten (se ovan). Produkterna skulle kunna säljas i den gemensamma gårdsbutiken och under särskilda gårdsdagar (se ovan).

Gårdsbesök

Gårdsbesöken fungerar ekonomiskt om man kompletterar en guidad visning av gården med lunchservering och andra evenemang. När skolklasser kommer på besök gör man andra vinster såsom att förmedla kunskap och ny erfarenhet. Men någon ekonomisk vinst blir det inte. För Lill och Per är musiken viktig. Per spelar dragspel och deltar i många musikaliska sammanhang i skärgården. Här finns en utvecklingspotential. Man skulle kunna inleda ett samarbete med något båttaxibolag för att anordna resor hit med grupper och Lill och Per håller i underhållning, förtäring och guidning på gården.

Åtgärder:

- Iordningställande av en naturstig för att höja kvaliteten på gårdsbesöken.
- Informationsbroschyr om gården.
- Göra i ordning den äldre vägen som går mellan naturhamnen vid Lisslösundet och Hjälmö by så att framtida besökare kan ta den vägen, för att i så liten grad som möjligt störa grannarna.

Gårdsdag på Hjälmö. Foto: Ingemar Boström.

Fas 3: Hur går vi vidare?

Den **tredje fasen** syftade till att utreda hur vi ska gå vidare i projektet och för att verka för att så många djurhållare i skärgården som möjligt ska kunna ta del av resultaten som vi uppnått med projektet.

Med utgångspunkt från den problembild och de föreslagna lösningarna som fallit ut under arbetets gång har vi idag en bild av situationen i Stockholms skärgård för djurhållningen. Vi vet orsakerna till igenväxningen och det sjunkande betestrycket. Vi har fått kännedom om vilka åtgärder vi skulle kunna gå vidare med. Vissa av dessa åtgärder är lätta att genomföra medan andra kräver ett förarbete eller en utredning innan de initieras. I slutet av denna rapport finns en förteckning över förslag till lösningar och åtgärder som projektgruppen anser att man bör arbeta vidare med. Ansvar för att dessa åtgärder ska genomföras beror på beslut från regeringen och de aktörer som har intresse för frågorna och som är bäst lämpade för att genomföra dem. Till dessa aktörer hör djurhållarna själva, Skärgårdsstiftelsen, SIKO, Stockholms läns landsting, skärgårdskommunerna och Länsstyrelsen i Stockholms län.

När det gäller de två pilotstudierna inom projektet så har vissa åtgärder till lösningar redan påbörjats. Det är dock nödvändigt att arbeta vidare med dessa gårdar för att underlätta genomförande och uppföljning av de föreslagna lösningarna.

Länsstyrelsen anser att ett fortsatt arbete med att öka betesdriften är nödvändig för att nå resultat. För att återknytta till djurhållare och övriga aktörer som deltagit i detta projekt kommer vi i samband med rapportens färdigställande att bjuda in till ett seminarium, där vi kommer att presentera resultaten och redogöra för Länsstyrelsens planer för det fortsatta arbetet. Detta följs av en diskussion om vårt framtida gemensamma samarbete.

Åtgärder för fortsatt arbete

Här följer en sammanställning av de åtgärder som framkommit under projektarbetet. Dessa åtgärder varierar i genomförbarhet, omfattning och tilltänkta genomförare. Därför har de delats in i två grupper, där den ena är en bruttolista och den senare är en lista över vilka åtgärder som Länsstyrelsen anser sig ha mandat att genomföra.

Förslag till åtgärder som har framkommit under arbetets gång

I följande förteckning finns de åtgärder som fallit ut under de två seminarie-tillfällen, i enkäten samt inom ramen för pilotstudierna. Det är viktigt att framhålla att dessa förslag till åtgärder inte uppmanar till genomförande, utan ska ses som en bruttolista som speglar behoven hos djurhållarna.

Naturvård

- Länsstyrelsens naturvårdsenhet tar ett samlat grepp kring betesdjur i naturreservat i Stockholms skärgård.

Vinterstallar

- Utredda för- och nackdelar med att bygga ut gemensamma vinterstallar med gemensam tillsyn.
- Ta fram en ritning på en enkel prisvärd standardmodell på ett vinterstall som är anpassat till skärgårdsförhållanden.

Transporter

- Kartlägga transporter i skärgården för en framtida effektivisering av redan befintliga transporter exempelvis genom en båttransportförmedling och/eller att köpa in en gemensam båt för djurhållarna, med bokning och info via SMS.
- Köpa in en gemensam "Sjökobåt" för djurtransporter som skulle kunna delas av flera skärgårdsdjurhållare, med bokning och info via SMS.
- Vidare utredning av hur transportstödet ska kunna fortsätta att utbetalas utan att det strider mot nuvarande lagstiftning.

Tillsyn

- Finna former för en gemensam djurtillsynsfunktion för djurhållare i skärgården.
- Utbilda boende på de öar som betas så att de kan nyttjas för tillsyn av djuren.
- Verka för att ändra reglerna för tillsyn, vilket Skärgårdarnas Riksförbund redan har påbörjat.

Lönsamhet

- Samordning för att rationalisera djurhållningen och spara tid.
- Påverka attityden kring bete och betesdjur för att ändra uppfattningen till att bete är en natur- och kulturvårdande insats som kostar pengar.
- Skapa ett faddersystem för betesdjuren i Stockholms skärgård.
- Skapa normer för ett system där djurhållarna får betalt från den offentliga sektorn för betande djur, oavsett vilka marker som betas.
- Ta ut ett högre kilopris för köttet
- Låt byalagen på öarna ta ett större ansvar för att skapa förutsättningar för djurhållning.

- Utse en ”överdjurhållare” som kan lagar, regler och skötsel av djur som kan rådfrågas av befintliga djurhållare och fungera som en fadder för nya djurhållare.

Foder

- Skapa ett forum som förmedlar kontakten mellan den som har ett överskott på foder och den som inte har tillräcklig.
- Den som äger jordbruksmaskiner skulle kunna skörda, plöja eller dylikt åt den som efterfrågar den tjänsten mot betalning.

Samkörning

- Gemensamt nyttjande av jordbruksmaskiner kan ske om man gemensamt investerar i en inplastningsmaskin som inte kräver att man skördar vid en exakt tidpunkt, vilket tidigare har gjort det omöjligt att dela jordbruksmaskiner.

Betesmark

- Kommunen eller SIKO skulle kunna inrätta en markförmedling. Förmedling kan ske via en hemsida på Internet dit man kunde vända sig om man har mark som skulle kunna betas eller om man har betesdjur i behov av bete.

Slakt och förädling

- Skärgårdsfårens ull borde samlas på ett ställe – en ullförmedling borde inrättas.
- Skapa ett kontaktnät med hushållen via ”Köttlådan” eller ”Ekolådan” eller liknande distributionsfirma. Skärgårdsköttet skulle kunna passa in som en produkt inom ramen för samma koncept om närproducerat och ekologiskt framtagna livsmedel. Djurhållarna kan på det här sättet ta ut ett kilopris som täcker produktionskostnaden av köttet.
- Verka för att få skärgårdsköttet KRAV-godkänt.
- Köpa in en gemensam fryscontainer eller/och teckna transportavtal med Kyl- och frysexpressen.

Allmänna åtgärder

- Utredda möjligheterna till hur EU-stöden på jordbruksmarken genom rådgivning av exempelvis Hushållningssällskapet, kan utnyttjas.
- Utveckla samarbetet med lantbruksenhetens arbete med kompetensutveckling och initiera skärgårdsanpassade kurser såsom lammskötsel, kreatursskötsel, vinterlammhållning, Utfodringskurser etc.
- Underlätta kontakter mellan aktiva djurhållare som har gårdsverksamheter riktade till turister och kommunernas turistfunktioner.

- Utredda huruvida staten har ett ansvar för att hålla landskapet öppet i Stockholms skärgård och om det är möjligt att ge ekonomisk kompensation för djurhållare som bidrar till detta.

Länsstyrelsens förslag till fortsatta åtgärder

1. Ta fram en typritning på en enkel prisvärd standardmodell för ett vinterstall som är anpassat för skärgårdsförhållanden och som lever upp till de krav som ställs från Länsstyrelsens sida vid förprovning av sådana byggnadsplaner. Denna typritning ska kunna nyttjas av djurhållare i skärgården utan någon kostnad. Kostnader för en anpassning av vinterstallet till lokala behov får dock bekostas av djurhållaren.
2. Ta fram en sammanställning av de ekonomiska stöd som finns för djurhållning i Stockholms skärgård, för att förenkla för djurhållaren att hitta de stöd och bidrag som passar (se bilaga 3 i rapporten).
3. Kartlägga transporter i skärgård för en framtida effektivisering av redan befintliga transporter exempelvis genom en båttransport-förmedling eller att köpa in en för djurhållarna gemensam båt, med bokning och info via SMS.
4. Utveckla samarbetet med lantbruksenhetens arbete med kompetens-utveckling och initiera skärgårdsanpassade kurser såsom lamm-skötsel, kreatursskötsel, vinterlammhållning, Utfodringskurser etc.
5. Länsstyrelsens naturvårdsenhet tar ett samlat grepp kring betesdjur i naturreservat i Stockholms skärgård.
6. Utredda huruvida det finns ytterligare behov av medel från den offentliga sektorn för att bibehålla ett betat landskap i Stockholms skärgård, utöver de medel som redan finns för ändamålet.
7. Utredda för- och nackdelar med att bygga gemensamma vinterstallar som man skulle kunna turas om med att utöva tillsyn på under vintern.
8. I det nationella delmål 2 till miljö kvalitetsmålet *Hav i balans och levande kust och skärgård*, står att en strategi ska tas fram för hur kustens och skärgårdens kulturarvs- och odlingslandskap kan bevaras och brukas. Detta delmål borde regionaliseras och ett projekt för att ta fram en sådan strategi borde initieras och kopplas till det fortsatta arbetet med betesdjur i Stockholms skärgård.

Källor

Ahlbom, J. 2006: Att bevara ett levande skärgårdslandskap – Skärgårdsstiftelsens

Naturvårdshandbok. Utgiven av Skärgårdsstiftelsen

Schierman, L; Strandman, C. 2005: Utredning och kartläggning av Skärgårdsbönder

Slakteri & förädling 2005. Uppdrag av Skärgårdsstiftelsen ej publicerad.

Skärgårdsbönder, 2007: En vitbok april 2007. Utgiven av Skärgårdarnas Riksförbund.

Bilagor

Bilaga 1: Enkäten

Bilaga 2: Prislappen

Bilaga 3: Stöd och bidrag – en katalog

Bilaga 1: Enkäten

Enkät till *aktiva djurhållare* i Stockholms skärgård

1. Allmänt

1.1 Namn: _____

1.2 Gård/ö: ____

1.3 Ålder: ☐ < 24 ☐ 25-34 ☐ 35-44 ☐ 45-54 ☐ 55-64 ☐ > 65

1.5 kommun: _____ / _____

2. Jordbrukets inriktning och djurhållning

2.1 Hur många djur finns på gården under ett normalår?

_____ Nötdjur för slakt

_____ Får

_____ Hästar

_____ Andra betande djur Djurslag _____

3. Gårdens bruksarealer

3.1 Hur långt bort kan du tänka dig att ha djur på bete (uppge i avstånd eller tid)?

3.2 Vad ser du som begränsar bete "på distans"?

3.3 Behövs mer betesdjur?

☐ Ja

☐ Nej

Om ja, hur stor mängd? _____

3.4 Om ja, ser du några svårigheter med att skaffa mer betesdjur, vilka?

☐ Nej, ser inga svårigheter

☐ Begränsad tillgång till mark

☐ Vinterstallar begränsar antalet djur

☐ Transporter

- ☐ Tillsynen
- ☐ Tveksam lönsamhet
- ☐ Annat, vad? _____

3.5 Om nej, varför behöver du ej mer betesdjur?

- ☐ Har tillräckligt med djur för de marker jag har
- ☐ Annat, vad? _____

4. Verksamhet på öar i skärgården

4.1 Äger och/eller betar du marker belägna på andra öar än den du bor på?

- ☐ Ja
- ☐ Nej

4.2 Hur sköts transporter till och från betesmarkerna? Ekonomiskt stöd från myndigheter:

- ☐ Egen båt
 - ☐ Ja
 - ☐ Nej
- ☐ Hyr båt
 - ☐ Ja
 - ☐ Nej
- ☐ Samarbetar med andra djurägare
 - ☐ Ja
 - ☐ Nej
- ☐ Anlitar transportbolag
 - ☐ Ja
 - ☐ Nej
- ☐ Annat: _____
 - ☐ Ja
 - ☐ Nej

4.3 Har du transportkapacitet utöver eget transportbehov?

- ☐ Ja
- ☐ Nej

5. Jordbruksdrift i kombination med höga bevarandevärden

5.1 Är några av de marker du brukar belägna inom skyddade områden?

- ☐ Nej
- ☐ Ja, naturreservat
 - ☐ Större delen
 - ☐ cirka hälften
 - ☐ Vissa delar
- ☐ Ja, natura 2000-område
 - ☐ Större delen
 - ☐ cirka hälften
 - ☐ Vissa delar
- ☐ Ja, fågelskydd eller sälskydd
 - ☐ Större delen
 - ☐ cirka hälften
 - ☐ Vissa delar

☐ Ja, nyckelbiotoper ☐ Större delen ☐ cirka hälften ☐ Vissa delar ☐ Ja, kulturresevat ☐ Större delen ☐ cirka hälften ☐ Vissa dela

5.2 Skulle du kunna tänka dig att bruka /bruka ytterligare arealer av skyddade områden?

☐ Ja ☐ Nej ☐ Vet ej

5.3 Vilka villkor önskar du för att göra det?

6. Förändringar och framtid på gården

6.1 Hur ser du på framtiden, vilken produktion och inriktning har gården om 5 år?

- ☐ Ingen betydande förändring
- ☐ Fler djur
 - ☐ Färre djur
 - ☐ Större areal naturbetesmark
 - ☐ Mindre areal naturbetesmark
 - ☐ Större areal åkermark
 - ☐ Mindre areal åkermark
 - ☐ Ändrad inriktning

På vilket sätt? _____

6.2 Ev kommentarer:

6.3 Om du svarat tveksam/nej till köttproduktion om 5 år, varför inte?

- ☐ Dålig lönsamhet
- ☐ Beror på EU-stöden
- ☐ Tungarbetat
- ☐ Ofunktionella byggnader
- ☐ Annat förvärvsarbete
- ☐ Åldern börjar ta ut sin rätt
- ☐ Annat: _____

6.4 Vad krävs för att fortsätta produktionen på nuvarande nivå eller utöka och därmed lyckas bibehålla hävden av markerna (flera alternativ får anges men peka ut det viktigaste)?

- ☐ Högre avräkningspris
- ☐ Smidigare daglig skötsel
- ☐ Arbetsbesparande insatser
- ☐ Nya investeringar krävs/funktionella byggnader
- ☐ Annat: _____

6.5 Ev kommentarer:

6.6 Är ett framtida generationsskifte och hur det ska lösas något som bekymrar dig?

- ☐ Ja ☐ Nej

7. Ekonomi i lantbruket och hävden av värdefulla marker

7.1 Hur upplever du ditt jordbruks lönsamhet idag?

- ☐ Mycket bra
- ☐ Bra
- ☐ Varken bra eller dåligt, det går runt
- ☐ Mindre bra
- ☐ Mycket kärt

7.2 Ev kommentarer:

8. Avslutning:

8.1 Vad ser du för fördelar/möjligheter med att vara verksam i Stockholms skärgård?

8.2 Vad ser du för nackdelar/svårigheter med att vara verksam i Stockholms skärgård?

8.3 Utefter dagens förutsättningar, hur ser du på framtiden för din region vad gäller:

Ditt eget lantbruksföretag: ☐ Positiv ☐ Negativ

Kommentar: _____

En fortsatt öppen och hävdad skärgård: ☐ Positiv ☐ Negativ

Kommentar: _____

Kustnära jordbruk med bete på öar: ☐ Positiv ☐ Negativ

Kommentar: _____

Nöt- och fårköttsproduktion i skärgården: ☐ Positiv ☐ Negativ

Kommentar: _____

8.4 Har du några övriga kommentarer gällande de ämnen som diskuterats i denna undersökning?

TACK FÖR DIN MEDVERKAN!

Bilaga 2: Prislappen

Prislappen

På djurhållarträffen i Tavastboda framkom önskemål om en gemensam pris-sättning på de produkter som djurhållningen ger. Men för att kunna sätta ett gemensamt pris gjordes en rundfrågning om hur mycket djurhållare tar idag. Följande är resultatet av denna rundfrågning.

Anledningen till att man ville ha denna del av med i workshopen är att pris-sättningen varierar avsevärt mellan djurhållarna. En enhetspris för produk-terna måste sättas så att ingen tar för lite betalt för samma vara. Det kan undergräva verksamheten att man inte tar betalt i den utsträckning det kostar att framställa varan.

Produkt	Idag
Rökt benfri lammstek (KRAV, fryst)	200 kr /kg
Lammkotletter (KRAV, fryst)	170 kr /kg
Korv (KRAV, fryst)	140 kr /kg
Lammstek (KRAV, fryst)	125 kr /kg
Helt lamm (KRAV, fryst, grovstyckat)	55-80 kr /kg
Nöt (KRAV, fryst, grovstyckat)	55 kr/kg
Helt lamm i olika styckningsformer	67-75 kr/kg
Helt lamm	55 kr/kg
Fårskinn	950-1200 kr
Styckat lamm	95 kr /kg
Förädlad (chark)	169-229 kr/kg
Fårskinn	900-1200 kr

Bilaga 3: Stöd och bidrag – en katalog

För att förenkla den djungel som finns av olika typer av stöd och bidrag så har vi gjort en enkel indelning av de mest vanliga stödmöjligheterna för djurhållning i skärgården:

- Vallstöd
- Betesmarksstöd
- Djurstöd
- Transportstöd
- Utvecklingsstöd

Vallstöd

Odling av vall ska ske på åkermark. Allmänt gäller att för att få olika typer av stöd för vallen krävs att vallen betas eller skördas årligen och hålls i hävd så det inte buskar igen eller försumpas. Ansökan om de olika stöden görs årligen i slutet av mars i den samordnade ansökan om EU-stöd blankett ”SAM 20XX”. För de olika miljöstöden och regionala stöden som är fleråriga krävs första gången/året att man fyller i en extra blankett ”Åtaganden 20XX” som lämnas in till Länsstyrelsen samtidigt med den samordnade ansökan. Ansökningarna kan också göras på Jordbrukverkets hemsida, www.jordbruksverket.se gå sedan in på rubrik SAM Internet, för att göra ansökan krävs ett lösenord som kan beställas via hemsidan. Utbetalning av olika vallstöd sker från 1 oktober -30 april.

De stöd som går att söka för vallen är:

- **Gårdsstöd**, för att få gårdsstöd krävs stödrätter. Om man inte har fått stödrätter för åkermarken vid fördelning 2005 kan man söka tilldelning ur nationella fonden eller köpa stödrätter från annan brukare eller via kvotbörs. En stödrätt ger ersättning för ett hektar mark.
- **Miljöstöd för vallodling**, för att få grundersättning för vallodling krävs att vallen ligger minst tre vintrar och att man inte använder kemiska bekämpningsmedel för att bekämpa ogräs i vallen. I skärgården (stödområde 5a) ges en extra tilläggsersättning.
- **Miljöstöd för ekologisk djurhållning**: vid ekologisk djurhållning får man ett extra stöd för vallen. Kravet är bl.a. att inte använda handelsgödsel, bekämpningsmedel och vissa extra krav för djurhållning. För varje djurenhet ges det extra betalt för ett hektar ekologisk vall. Nötkreatur räknas som 0,6 djurenheter vid en ålder mellan 6-24 månader och över 24 månader räknas de som 1 djurenhet. Varje hondjur av får och get räknas som 0,15 djurenheter.

- **Kompensationsbidrag**, för att få kompensationsbidrag för vall krävs att man bor inom stödområde. Öar utan fast broförbindelse är i Stockholms län inom stödområde 5a. För varje djurenhet får man betalt för ett hektar vall. Nötkreatur räknas som 0,6 djurenheter vid en ålder mellan 6-24 månader och över 24 månader räknas de som 1 djurenhet. Varje hondjur av får och get räknas som 0,15 djurenheter.

Ersättningens maximala storlek per hektar vall på öar utan fast broförbindelse:

Gårdsstöd (Skördeområde 3)	194,24 euro	1740 kr/ha
Miljöstöd för vallodling (stödområde 5a)		550 kr/ha
Miljöstöd för Ekologisk produktion		1600 kr/ha/de
<u>Kompensationsbidrag (stödområde 5a)</u>		<u>1350 kr/ha/de</u>
Maximalt vallstöd vid ekologisk vall och djur		5240 kr/ha

Gårdsstöd (Skördeområde 3)	194,24 euro	1740 kr/ha
Miljöstöd för vallodling (stödområde 5a)		550 kr/ha
<u>Kompensationsbidrag (stödområde 5a)</u>		<u>1350 kr/ha/de</u>
Vallstöd ej ekologisk		3600 kr/ha

Gårdsstöd (Skördeområde 3)	194,24 euro	1740 kr/ha
<u>Miljöstöd för vallodling (stödområde 5a)</u>		<u>550 kr/ha</u>

**Ersättning vall utan djur
2290 kr/ha**

Betesmarksstöd

På jordbruksmark som inte är lämplig att plöja och används till bete kan man söka betesmarksstöd. Allmänt gäller att för att få olika typer av stöd för betesmarken krävs att den betas och hålls i hävd och inte förbuskas och växer igen. Ansökan om de olika stöden görs årligen i slutet av mars i den samordnade ansökan om EU-stöd blankett "SAM 20XX". För de olika miljöstöden som är fleråriga (5 år) krävs första gången/året att man fyller i en extra blankett "Åtaganden 20XX" som lämnas in till Länsstyrelsen samtidigt med den samordnade ansökan. Ansökningarna kan också göras i SAM Internet på Jordbruksverkets hemsida www.jordbruksverket.se. Utbetalning av olika betesmarksstöd och stöd till slåtterängar sker från 1 oktober -30 april.

De stöd som går att söka för betesmarken är:

- **Gårdsstöd**, för att få gårdsstöd krävs stödrätter. Om man inte har fått stödrätter för betesmark vid fördelning 2005 kan man söka tilldelning ur nationella fonden eller köpa stödrätter från annan brukare eller via kvotbörs. En stödrätt ger ersättning för ett hektar mark.
- **Miljöstöd för betesmarker, slåtterängar och skogsbeten** för att få dessa miljöstöd krävs att betesmarken är väl avbetad på hösten eller att slåtterängen är slagen och fodret borttaget. Det är förbjudet att dika, använda kemiska bekämpningsmedel och handelsgödsel. Betesmarker och slåtterängar med särskilda värden det vill säga högre natur eller kulturvärden ger extra ersättning exempelvis torrbackar och strandängar. När man ansöker om särskilda värden gör lantbruksenheten en bedömning om man är berättigad till den högre ersättningen. På slåtterängar med särskilda värden finns möjlighet till extra ersättning för efterbete, lieslåtter och lövtäkt. För skogsbete gör också lantbruksenheten en bedömning om skogsbete har bedrivits där historiskt innan man beviljas stöd.
- **Miljöstöd för restaurering av betesmarker och slåtterängar** kan fås om man restaurerar en ny betesmark eller slåtteräng som tidigare inte varit med inom stöden. Restaureringen genomförs efter en plan och sker i samråd med länsstyrelsen.

Ersättningens maximala storlek för betesmark på öar utan fast broförbindelse:

Gårdsstöd (Skördeområde 3)	117 euro	1250 kr/ha
<u>Miljöstöd för betesmarker särskilda värden</u>		<u>2500 kr/ha</u>
Betesmarksstöd särskilda värden + gårdsstöd		3750 kr/ha

Gårdsstöd (Skördeområde 3)	117 euro	1250 kr/ha
<u>Miljöstöd för betesmarker allmänna värden</u>		<u>1100 kr/ha</u>
Betesmarksstöd allmänna värden + gårdsstöd		2350 kr/ha

Slåtteräng allmänna värden	1100 kr/ha
----------------------------	------------

Slåtteräng särskilda värden	2400 kr/ha
Efterbete	+700 kr/ha

Lieslätter	+7000 kr/ha
Lövtäkt	+100 kr/träd

Skogsbete	1800 kr/ha
-----------	------------

Restaureringsstöd betesmarker/slätteräng, upp till 90 procent av kostnaden eller 3600 kr/ha/år.

Djurstöd

De flesta EU-stöden för djurhållning är avvecklade. Kvar finns handjursbidrag och stöd för hotade husdjursraser. För handjursbidrag lämnas en ansökan på blankett ”handjursbidrag” in till Jordbruksverket vid första slakt-tillfälle och sedan sköts administrationen av slakteriet och Jordbruksverket. För hotade husdjursraser är det en speciell ansökningsblankett ”Hotade husdjursraser” som lämnas in till Jordbruksverket i slutet på mars varje år. För att få olika djurstöd är det viktigt att man sköter märkning, rapportering och journalföring för djuren på ett korrekt sätt. Utbetalning av stöd sker under perioden 1 oktober till 30 april.

- **Handjursbidrag**, för att få handjursbidrag efter slakt måste tjurar uppnå en vikt av minst 185 kg. För stutar finns två ålderskategorier som ger olika stöd från 9-22 månader och dubbelt bidrag vid ålder över 22 månader.
- **Miljöstöd för hotade husdjursraser**, ges för vissa husdjursraser som betraktas som hotade att försvinna. Ex. fjällkor, Rödkulla, Allmogeko, Finull-, Gute- eller Allmogefår eller Linderödgris. För att få stöd måste man kunna visa att djuren är renrasiga.

Ersättningens storlek för olika djurstöd:

Handjursbidrag per slaktat djur

- Tjur slaktvikt över 185 kg	155 euro	1400 kr/tjur
- Stut slakttidpunkt 9-22 månader	110 euro	1000 kr/stut
- Stut slakttidpunkt över 22 månader	220 euro	2000 kr/stut

Miljöstöd per år för hotade husdjursraser

- Fast ersättning till besättningen per hotat djurslag	800 kr/djurslag
- Nötkreatur vuxet djur över 24 månader	1000 kr/djur
- Nötkreatur 6-24 månader	600 kr/djur

- Får eller get	150 kr/djur
- Gris	750 kr/djur

Transportstöd

För transporter av djur och foder utgår i Stockholms skärgård transportstöd från Stockholms läns Landsting. Stödet administreras av Vaxholmsbolaget. Ansökningsblankett för transportstöd kan beställas från Vaxholmsbolaget. Ingen ersättning ges för transporter till transporter med egen båt för det egna företaget. För att få ersättning måste annat företag anlitas för transporten. Först får man betala fakturan och redovisa utlägg och sedan får man bidraget utbetalt. Ansökan kan lämnas löpande under året. Normalt får man 2/3 av kostnaden i bidrag.

Godstransporter i skärgården kan utföras av Vaxholmsbolaget eller andra entreprenörer. Kostnad för transport med Vaxholmsbolaget sker efter fastställd taxa.

Vid transporter till Naturreservat och Natura 2000 områden kan i vissa fall Naturvårdsenheten på Länsstyrelsen eller Skärgårdsstiftelsen hjälpa till med kostnader för transporter.

Transporter med egen båt till eller inom det egna företaget berättigar normalt sett inte till någon form av stöd. Orsaken till detta är att utbetalning av stöd endast sker mot uppvisande av faktura eller motsvarande. Utbetalning av transportstöd sker löpande under året.

Utvecklingsstöd

För att starta företag, utveckla verksamhetsgrenar och kompetensutveckling finns en mängd olika stödmöjligheter. Inom Stockholms läns landsting finns skärgårdsanslaget och Länsstyrelsen administreras landsbygdsprogrammet med delfinansiering från EU. Inom dessa stödformer finns en mängd olika möjligheter att få ekonomiskt stöd. Gemensamt för dem är att man innan man påbörjar ett projekt noga måste tänka igenom vilka kostnader det kommer att bli innan allt är färdigt. Ansökan om stöd ska lämnas in innan projektet påbörjas. Kostnader som betalas innan ansökan lämnats in ersätts i normalfallet inte. Utbetalning av utvecklingsstöd sker löpande under året efter det att aktiviteterna är utförda.

- **Företagsstöd**, söks genom Länsstyrelsen på blankett ”Ansökan om företagsstöd”. Ansökningsblanketten kan rekvideras från Länsstyrelsen eller från Jordbruksverkets hemsida www.jordbruksverket.se, sök under rubrik blanketter/stöd landsbygden. Stödansökan ska lämnas innan projekt påbörjas till Länsstyrelsen och ger stöd för att utveckla det egna företaget vid start av företag, investeringar, köp av tjänster och kompetensutveckling.

- **Projektstöd**, söks genom Länsstyrelsen på blankett ”Ansökan om projektstöd”. Ansökningsblanketten kan rekvideras från Länsstyrelsen eller från Jordbruksverkets hemsida www.jordbruksverket.se, sök under rubrik blanketter/stöd till landsbygden. Stödansökan ska lämnas till Länsstyrelsen innan projektet påbörjas. Projektstödet riktar sig främst till personer i grupp eller organisationer som vill utveckla olika grenar ex turism, produktutveckling marknadsföring mm.
- **Leader**, söks på blankett ”projektstöd via LAG (Leader). Gäller utveckling av landsbygden där det krävs flerpartssamverkan ex företag, kommun och ideell förening. Projektidén lämnas till den lokala LAG-gruppen innan projektet påbörjas. Kan gälla en mängd olika typer av utvecklingsprojekt på landsbygd. Kontakta Länsstyrelsen i Stockholms län för att få information om din lokala LAG-grupp.
- **Skärgårdsanslaget**, speciellt stöd som riktar sig till utveckling av skärgården och finansieras av Landstinget. Egen kortfattad ansökan lämnas in till Stockholms läns Landstings regionplane- och trafikkontor.
- **Övriga stöd**, utöver de stöd som tas upp här finns en mängd olika stöd som kan sökas i skärgården men inte är så vanliga eller som ger ganska lite pengar. Exempel är stöd för natur- och kulturmiljöer, miljöstöd för mervärden, miljöstöd för kvitetscertifiering, stöd för proteingrödor, stöd för energigrödor och gårdsstöd för träda och spannmål mm.

Vill du veta mer

Vill du veta mer om olika EU-stöd kontakta lantbruksenheten på Länsstyrelsen i Stockholms län där du kan få information och ansökningsblanketter, telefon växel 08-785 40 00 eller gå in på Internet www.jordbruksverket.se och klicka fram stöd till landsbygden, samtliga stödformer. Där kan du läsa om alla detaljregler för olika EU-stöd och se vilka stöd som är aktuella just i ditt område och beställa blanketter.

För transportstöd eller frågor om godstaxa kontakta Klas Pettersson på Vaxholmsbolaget, telefon 08-614 64 60.

För mer information om skärgårdanslaget kontakta Gunilla Nyberg på Regionplane- och trafikkontoret på Landstinget på telefon 08-737 25 27, e-post gunilla.nyberg@rtk.se

Uträkning av EU-stöd för ett djurhållande jordbruk i Stockholms skärgård

Räkneexemplet bygger på en brukare i Stockholms skärgård som har 40 gutfär. På gården finns 12 hektar vall och 20 hektar betesmark varav

6 hektar på en annan ö som är skogsbete. Fyra hektar av betesmarken uppfyller kraven för särskilda värden. Hela gården bedrivs ekologiskt.

Årligt EU-stöd på en ö utan fast broförbindelse enligt ovan angivet exempel:

Gårdsstöd (skördeområde 3)	1740 kr x 12 ha =	20 880 kr
Vallstöd (stödområde 5a)	550 kr x 12 ha =	6 600 kr
Ekologiskt stöd	1600 kr x 40 får x 0,15 de =	9 600 kr
Kompensationsbidrag		
(stödområde 5a)	1350 kr x 40 får x 0,15 de =	8 100 kr
Gårdsstöd betesmark	1250 kr x 20 ha =	25 000 kr
Betesmarker allmänna värden	1100 kr x 10 ha =	11 000 kr
Betesmarker särskilda värden	2500 kr x 4 ha =	10 000 kr
Skogsbete	1800 kr x 6 ha =	10 800 kr
Hotade husdjursraser, Gutefår, grundbelopp		800 kr
Hotade Husdjursraser, Gutefår	150 kr x 40 får =	6 000 kr
Totalt stödbelopp		108 780 kr

Länsstyrelsens rapportserie

Utkomna rapporter under 2008

1. BoJämt – Om jämställdhet i fysisk samhällsplanering, *socialavdelningen*.
2. Flodnejonöga – Utbredning och framtid i Stockholms län, *miljöavdelningen*.
3. Marin naturinventering av Nätterö, *miljöavdelningen*.
4. Marin naturinventering av Stora Nassa, *miljöavdelningen*.
5. Båtlivets inverkan på havsbottnarna i Stora Nassa, *miljöavdelningen*.
6. Samhällsviktig verksamhet i Stockholms län, *räddnings- och säkerhetsavdelningen*.
7. Årsrapport 2007 - Informationcentralen för Egentliga Östersjön, *miljöavdelningen*.
8. Mnemosynefjärilen i Uppland - Historik och nuvarande utbredning, *miljöavdelningen*.
9. Barnuppdraget i Stockholms län, *socialavdelningen*.
10. När unga missbrukar - utred, agera och dokumentera, *socialavdelningen*.
11. Sammanställning av Bostadsmarknadsenkäten Stockholms län 2007, *socialavdelningen*.
12. Förorenade områden - inventering av gruvbranschen i Stockholms län, *miljöavdelningen*.
13. Strategier för enskilda avlopp – jämförande analys av arbetet i Stockholms läns kustkommuner, *miljöavdelningen*.
14. Utvärdering av Örebro Preventionsprogram.
Fas 1 : Ett assyriskt/syrianskt kulturellt perspektiv i Södertälje, *socialavdelningen*.
15. Kunskapscentrum om små avlopp – en förstudie, *miljöavdelningen*.
16. Förbättring av enskilda avlopp inom Norrtälje kommuns skärgårdsområde, *miljöavdelningen*.
17. Universitet och högskolor i Stockholms län - läget i länet 2006, *avdelningen för regional utveckling*.
18. Betsdjur i Stockholms skärgård, *miljöavdelningen*.

Jordbrukets förändring under de senaste 50 åren har påverkat Stockholms skärgård. Antalet gårdar, djurhållare och djur har successivt minskat. En konsekvens har blivit en successiv igenväxning i skärgårdslandskapet, vilket hotar biologiska och kulturhistoriska värden samt det rörliga friluftslivet.

Föreliggande rapport är resultatet av ett samarbete mellan Länsstyrelsen och djurhållare i Stockholms skärgård. Här redovisas en gemensam problembild och förslag till åtgärder för att underlätta och förbättra förutsättningarna för djurhållning i skärgården.

*Ytterligare exemplar av denna rapport
kan beställas från Länsstyrelsens
miljöavdelningen
Tfn: 08- 785 40 00
Rapporten finns också som pdf på vår webbplats
www.ab.lst.se/publikationer
ISBN 978-91-7281-315-1*

Adress

*Länsstyrelsen i Stockholms Län
Hantverkargatan 29
Box 22 067
104 22 Stockholm, Sverige
Tfn: 08- 785 40 00 (vxl)
www.ab.lst.se*